

بررسی دیدگاه غم و شادی در نهج البلاغه با تمرکز بر روش‌های شادی آفرین

دکتر مهدی سبحانی نژاد (دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه شاهد)
کاظم منافی شرف آباد (کارشناسی ارشد برنامه ریزی آموزشی دانشگاه علامه طباطبائی)
اعظم مرادی (دانشجوی دکتری روانشناسی دانشگاه اصفهان)

چکیده

امروزه روشهای گوناگونی برای ایجاد شادی و نشاط و کاهش غم و اندوه وجود دارد که بسیاری از آنها یا تأثیر کمی بر شادی دارند، یا تأثیر آنها بر شادی کوتاه مدت است و یا اینکه در کوتاه مدت یا دراز مدت بر روح و جسم انسان اثرات نامطلوبی باقی می‌گذارند. این موضوع اهمیت به کارگیری روش‌هایی را که ضمن تأمین شادی و نشاط و بر طرف نمودن غم و اندوه و معایب روش‌ها و تکنیکهای نوین را هم نداشته باشد و در غرض به رشد معنوی انسان نیز کمک کند بیش از پیش روشن می‌سازد. از طرف دیگر پیروان ادیان الهی معتقدند که تنها این ادیان توانسته‌اند برنامه کاملی برای زندگی انسان ارائه دهند که ضمن پاسخگویی به نیازهای مختلف بشر با فطرت او نیز کاملاً سازگار بوده و ضامن سعادت واقعی او در دنیا و آخرت باشد. بویژه مسلمانان بنا بر گفته کتاب آسمانی خود، قرآن، چنین باوری را در مورد اسلام دارند. هدف این مقاله معرفی دیدگاه حضرت علی (ع)، که قرآن ناطق نیز لقب گرفته است، در مورد روشهای ایجاد شادی و نشاط و بر طرف نمودن غم و اندوه در قالب بررسی محتوای نهج البلاغه می‌باشد. روش مورد استفاده در این تحقیق تحلیل محتوایی است. برای انجام این تحقیق تمام خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های نهج البلاغه با دقت مطالعه شد و عبارات مرتبط با شادی و غم و عوامل موثر بر آنها به همراه شماره خطبه، نامه و یا حکمت مربوطه استخراج گردید. عمده ترین نتایج پژوهش حاضر عبارت است از: بررسی مجموع سخنان حضرت علی (ع) درباره شادی و غم چنین استنباط می‌شود که ایشان نه تنها

- Baumrind, D. (1966). Effects of authoritative parental control on child behavior. *Child Development*, (vol 37, 887-907).
- Conger, R.D. (1981). Review of the book *Parental mistreatment of children*. *Contemporary Psychology* (vol 26, 797-798).
- Darling, N., & Steinberg, L. (1993). Parenting styles as context. In *An integrative model*. *Psychological Bulletin*. (vol 113, 487-496).
- Maccoby, E.E. & Martin, J. (1983). Socialization in the context of the family: parent-child interaction. In E.M. Hetherington (Ed.), *Mussen manual of child psychology* (4th ed, vol 4, 1-101). New York: Wiley.
- Mandara, J. (2003). The typological approach in child and family psychology. A review of theory, methods, and research. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 6, 122-146.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه آیت العظمی مکارم شیرازی.
نهج البلاغه، (1379)، ترجمه محمد دشتی، چاپ اول.
آمدی، عبدالواحد، (1360)، غررالحکم و دررالکلم، شارح جمال الدین محمد خوانساری، با مقدمه و تصحیح و
تعلیق میرجلال الدین ارموی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
بشارت، محمدعلی و همکاران (1390)، رابطه سبک فرزندپروری والدین با کمال‌گرایی فرزندان در نمونه ای از
خانواده‌های ایرانی، خانواده پژوهشی، سال هفتم، شماره 26.
حسین ادیب، علی محمد، (1362)، راه و روش تربیت از دیدگاه امام علی (ع) ترجمه دکتر سیدمحمد رادمش،
تهران: موسسه انجام کتاب.
دلشاد تهرانی، مصطفی، (1373)، سیره نبوی، دفتر سوم سیره مدیریتی، تهران، سازمان چاپ و انتشارات.
دلشاد تهرانی، مصطفی، (1376)، سیره نبوی، دفتر اول سیره فردی، تهران: سازمان چاپ و انتشارات.
دلشاد تهرانی، مصطفی، (1379)، رهنمای دین، تهران: انتشارات دریا.
رضائیان، حمید (1383)، بررسی الگوهای علی متغیرهای خانواده (مشکلات روانی، رضامندی زناشویی، شیوه
فرزندپروری و ادراک خود در نوجوانان دارای اختلال سلوک)، رساله دکتری روان شناسی، دانشگاه تهران.
فلسفی، محمدتقی، (1348)، جوان از نظر عقل و احساسات، تهران، هیأت نشر معارف اسلامی.
فیض کاشانی، ملامحسن، المحججه البيضاء فی تهذیب الاحیاء، صحح و علق علیه علی اکبر الغفاری، الطبعة الثانية، قم:
دفتر انتشارات اسلامی.
کلینی، ابوجعفر محمد بن یعقوب، (1388) الکافی، صححه و علق علی اکبر الغفاری، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
لورا ای برگ (1381)، روانشناسی رشد (از لقاح تا کودکی)، ترجمه یحیی سیدمحمدی، تهران: ارسباران.
ماسن، هنری و همکاران، (1372)، رشد و شخصیت کودک، ترجمه مهشید یاسایی، تهران: نشر مرکز.
مجلسی، محمدباقر، (1403)، بحار الانوار، بیروت، دار احیاء التراث العربی، الطبعة الثانية.
Baumrind, D. (1991). Effective parenting during the early adolescent transition In
P.A. cowan & E.M. Hetherington (Eds), family transitions (vol2, pp.111-163).
Millasdale Nj: Elbaum.

رسیده است و اگر مرگ به سراغ تو آید زندگی مرا گرفته است. پس کار تو را کار خودم شمردم. پس آنگونه که پدری مهربان نیکی‌ها را برای فرزندش می‌پسندد، من نیز بر آن شدم تا تو را با خوبی‌ها تربیت کنم، زیرا در آغاز زندگی قرار داری» (صص 519-523)

حضرت تمامی آنچه برای تعلیم و تربیت، رشد و تعالی بینش و نگرش در فرزندشان لازم بود دریغ نورزیده و با بیانی مالامال از عشق و محبت نسبت به فرزندش همه آنها را به خوبی تبیین می‌فرماید. عبارت «یا بُنَّی» که حاکی از محبت و صمیمیت بالاست در فرازهای مختلف این نامه تکرار شده و حضرت با صمیمیتی زاید الوصف حقایق را برای فرزندشان روشن می‌کنند.

جمع بندی و نتیجه گیری

خانواده به عنوان کوچک ترین واحد اجتماعی، از ارکان اصلی و عمده هر جامعه به شمار می‌رود. همچنین محیط خانه اولین و مهم ترین عامل تأثیرگذار در رشد شخصیت افراد است. به همین علت در نظام‌های تربیتی به نقش و جایگاه خانواده در امر تربیت توجه خاصی مبذول شده است. خانواده‌ها با توجه به علل و عوامل گوناگون، سبک‌های مختلفی را در امر تربیت و فرزندپروری خود مورد توجه قرار داده و در پرورش فرزندان روشهای مختلفی به کار می‌گیرند. در این مقاله سه روش «مقتدرانه»، «سهل انگارانه» و «مستبدانه» بررسی گردید. حضرت علی (ع) در امر فرزندپروری «سبک مسؤولانه» را که متخذ از تعالیم و آموزه‌های وحیانی است، انتخاب نموده و براساس آن به تربیت فرزندان خود و جامعه اسلامی اقدام می‌کند. سبک مسؤولانه با توجه به مؤلفه‌های سبک مقتدرانه، در عین برخورداری از محاسن آن، از مزایای بالاتری برخوردار است. برای سبک مسؤولانه اصولی را می‌توان در نظر گرفت. خدامحوری، آخرت گرایی، حفظ حدود الهی، آزادگی و آزادمنشی، توجه به ارزشهای اخلاقی، تبیین دین و مفاهیم دینی، نظم و انضباط، رعایت اصل تسهیل و تیسیر، رعایت اعتدال و عشق و محبت از اصول ارزشمند این سبک است که با رجوع به سیره نظری و عملی حضرت امیر (ع) بررسی گردید.

عدم رعایت اصل اعتدال جست، چه مشکلاتی که انسان در رابطه با خود پیدا می کند و نمی تواند آنها را حل کند و چه مشکلاتی که در خانواده و روابط خانوادگی پیدا می شود و چه مشکلاتی که در جوامع به سبب عدم رعایت این اصل ظهور و بروز می کند. اصولاً شأن عقل، اعتدال است و شأن جهل، عدم اعتدال. «جاهل را نمی بینی مگر اینکه یا افراط می کند یا تفریط» (حکمت 70: 639) حضرت حتی در امر عبادت نیز به اصل اعتدال اشاره کرده و می فرماید در دلها حالات رغبت و بی رغبتی است. در موقع رغبت و میل به مستحبات اقدام کنید و در بی رغبتی و بی میلی به واجبات اکتفا ننمائید زیرا واجبات به اندازه ای قرار داده شده است که همگان می توانند آن را انجام دهند ولی برای پیش از آن باید زمینه را آماده کرد و میل دل را فراهم ساخت که در غیر این صورت سبب رنجش و بیزاری از آن می شود. (حکمت 193: 671 و حکمت 312: 705)

10- عشق، محبت و صمیمیت

عنصر عشق و محبت در شیوه تربیتی حضرت علی (ع) خیل عظیمی از دوستان و عشاق سینه چاک را به دور حضرت جمع کرده بود تا جائی که بعضی در عشق و محبت آن حضرت طریق افراط را پیمودند و همین امر باعث مذمت و نکوهش آن امام همام می شد. شخصیت‌های بزرگی همچون میثم تمار، حُجر بن عدی، رُشید هَجَری، عمرو بن حمق خزاعی، عدی بن حاتم طائی، مالک اشتر و... نمونه‌هایی از خیل عظیم دوستان و محبان آن حضرت می باشند.

دوستان حضرت علی (ع) به عشق آن حضرت و در راه او، به استقبال سختی‌ها، آوارگی‌ها و شهادت‌ها رفتند. بررسی سرگذشت نمونه‌های فوق مبین میزان عشق و محبت آنها نسبت به آن حضرت است. اینان و بسیاری چون ایشان، تربیت یافتگان مکتب تربیتی امامی بودند که محور رحمت و محبت و عشق بود. در سیره فرزند پروری آن حضرت نیز این عشق و محبت توأم با صمیمیت به خوبی نمایان است. حضرت در فرازهای مختلف نامه 31 به این امر صریحاً اشاره می فرماید. «تو را دیدم که پاره تن من، بلکه همه جان منی، آنگونه که اگر آسیبی به تو رسد به من

تقوای الهی و نظم در امور زندگی سفارش می‌کنم؛» (نامه 31: 558) حضرت می‌فرمود: «مومن باید شبانه روز خود را به سه قسمت تقسیم کند: زمانی برای نیایش و عبادت پروردگار، و زمانی برای تأمین هزینه زندگی، و زمانی برای واداشتن نفس به لذت‌هایی که حلال و مایه زیبایی است. خردمند را نشاید جز آن که در پی سه چیز حرکت کند: کسب حلال برای تأمین زندگی، یا گام نهادن در راه آخرت، یا به دست آوردن لذت‌های حلال؛» (حکمت 390: 725) از نظر حضرت برنامه ریزی صحیح در زندگی امر بسیار مهمی است و باید مورد توجه قرار گیرد. در نظام تربیتی حضرت امیر(ع) انسان کامل انسانی است که تمامی ابعاد و شئون خود را توأمان رشد داده و از یک رشد متناسب و موزون برخوردار باشد.

9- رعایت اعتدال

اصل اعتدال از اصول مهم و مورد توجه قرآن کریم است. و در زندگی سراسر نور پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (س) در تمامی رفتارشان به روشنی دیده می‌شود. آنان هرگز در هیچ امری از اعتدال خارج نشدند. امام علی (ع) نیز در رفتار فردی، در خانواده و اجتماع، در اداره امور و سیاست و حتی در رویارویی با دشمنان و در میدان نبرد اعتدال را پاس می‌داشت و از افراط و تفریط در هر کاری پرهیز می‌کرد. در سیستم فرزندپروری حضرت (ع) نیز این امر به خوبی مشهود است. امام (ع) برای تبیین این امر برای فرزندان گاهی از پیامبر که الگوی عالمیان است مثال می‌زد. امام حسین (ع) فرمود: از پدرم امیرمؤمنان (ع) درباره سیره رسول خدا (ص) در خارج از منزل پرسیدم، فرمود: «کان رسولاً...» (ص) معتدل الامر غیر مختلف؛ رسول خدا (ص) در همه امور معتدل و میانه رو بود، گاهی افراط و گاهی تفریط نمی‌کرد؛ (فیض کاشانی: ج 4، 161) متأسفانه بیشتر انسان‌ها در بسیاری از جوامع در طول زندگی خود به علت عدم تربیت صحیح فاقد اعتدال بوده و از این رو یا به دامن افراط افتاده یا در دام تفریط غلطیده‌اند و از مسیر صحیح و طریق کمال و هدایت خارج شده‌اند. ریشه بسیاری از انحرافات فردی و اجتماعی را می‌توان در

هموار باشد. (دلشاد تهرانی، 1379: 189) خداوند در قرآن کریم می فرماید: «یرید ا... بکم الیسر و لا یرید بکم العسر؛ خدا برای شما آسانی می خواهد و برای شما دشواری نمی خواهد» (بقره/185) با الهام از این اصل قرآنی یکی از اصول حاکم بر شیوه فرزندپروری حضرت امیر (ع) تسهیل و تیسیر است. در سفارشی مهم و راهگشا حضرت می فرماید: همانا دلها را روی آوردن و نشاط و پشت کردن و فراری است، پس آنگاه که نشاط دارند آن را بر انجام مستحبات وادارید، و آنگاه که پشت کرده و بی نشاط است، به انجام واجبات قناعت کنید» (حکمت 312: 705) از نگاه حضرت علی (ع) احکام و قوانین دین به گونه ای است که انسانها بتوانند از طریق عمل کردن به آنها به کمال لایق خود برسند. «و سَهَّلْ لکم سبل الطاعة؛ خداوند راه اطاعت را برایتان آسان نموده است» (خطبه 151: 152)

8- نظم و انضباط

نظم و انضباط در سیره تربیتی حضرت امیر (ع) از جایگاه برجسته و ویژه ای برخوردار است. زندگی فردی، خانوادگی و اجتماعی و سیاسی آن حضرت نمایشی از نظم الهی بود و این نظم بر همه شئون و رفتار آن حضرت حاکم بود. نظم که مظهر انطباق کتاب تکوینی خدا (یعنی جهان هستی) و کتاب تدوینی (یعنی قرآن کریم) و کتاب عینی (یعنی انسان کامل) بود. (دلشاد تهرانی، 1376: دفتر اول، 660)

او در محضر پیامبر رحمت (ص) تربیت قرآنی یافت و متخلق به اخلاق قرآنی گشت. حضرت علی (ع) در طول عمر با برکت خود سعی بلیغی نمود تا نظم و انضباط را در عرصه های مختلف تجلی بخشد. ایشان در تربیت فرزندان نیز سعی و اهتمام وافری برای نهادینه کردن نظم و انضباط در آنها داشت. به گونه ای که حتی در واپسین ساعات عمر پربرکتشان نیز از این امر غافل نبوده و به آن سفارش فرمودند: «اوصیکما و جمیع ولدی و اهلی و من بلغه کتابی، بتقوی ا... و نظم امرکم؛ شما دو تن (حسن و حسین) و همه فرزندانم و کسانم و هر آن کسی را که نامه من به او برسد، به